

VI. SJEDNOCENÍ ČESKOSLOVANSKÉ A RAKOUSKÉ SOCIÁLNĚ DEMOKRATICKÉ STRANY

V druhé fázi sjednocení, kdy se rozhodovalo s konečnou platností o organizaci, programu a taktice, sehrálo v rakouském i českém dělnickém hnutí důležitou úlohu též vídeňské dělnictvo. V té době vystoupil do popředí též pozdější vůdce rakouské sociálně demokratické strany dr. Viktor Adler. Byl povoláním lékař se silným sociálním cítěním a zájmem, který se na počátku druhé poloviny osmdesátých let přiklonil k dělnickému hnutí a vzal si za úkol pomoci překonat ještě trvající diference a sjednotit rakouskou sociální demokracii.

Jeho působení v dělnickém hnutí naráželo na četné překážky. Nejdůležitějšími z nich byla silná animozita a nahromaděné předsudky mezi umírněnými a radikály a nedůvěra k jeho počínání, protože byl nedělnického, velkoburžoazního původu, nezávislý a zámožný příslušník „svobodného povolání“ a jedním z tvůrců „lineckého programu“, z něhož vzešlo velkoněmecké buržoazně nacionální hnutí v Rakousku.

Vzájemnou nedůvěru i odpor k osobě Adlerově mezi umírněnými a radikály ve Vídni podařilo se prolomit až na jaře r. 1887, kdy byla po delším jednání a za osobní účasti V. Adlera uzavřena mezi představiteli obou frakcí dohoda o vzájemné spolupráci na základě společného programu. Ten byl projednán a schválen na veřejné schůzi vídeňského dělnictva umírněného i radikálního směru ve Schwenderově Colosseu 3. dubna 1887 v podobě rezoluce, zvané „vídeňský kompromis“.

„Vídeňský kompromis“ byl skutečným kompromisem mezi dosavadním programem umírněných a taktikou radikálů. Úvodem zjišťoval, že kapitalismus překročil již vrchol svého vývoje a spěje k zániku. Výrobní prostředky, konstatoval, se soustřeďují v rukou stále menšího počtu jednotlivců a nezaměstnanost nabývá v důsledku toho stále větších rozměrů. To podporuje historicky nutný vývoj k nové společnosti, založené na společenském vlastnictví výrobních prostředků. O její nastolení je třeba usilovat všemi prostředky. Po tomto všeobecném úvodu o vývoji soudobého kapitalismu, cíli a prostředcích dělnického hnutí pojednával o bezprostředních úkolech a taktice. Protože hnutí dělnictva za novou

společnost bylo násilně zadržováno vládnoucími vrstvami, hájícími staré zřízení, požadoval, aby v zájmu rozvoje dělnického hnutí byla odstraněna pouta svobodného projevu a poskytnuta svoboda pro sociálně demokratickou agitaci a propagandu. Za tím účelem stanovil tyto požadavky: zrušení omezení volnosti pohybu, výjimečných zákonů, zákona o tuláctví a policejním postřku, zrušení omezení svobody tiskové a zákazu kolportáže, úplnou svobodu shromažďovací a spolkovou, svobodné právo koaliční, zavedení všeobecného volebního práva, aniž by se při tom přečeňovala cena parlamentarismu, a přísné stíhání úředníků, kteří by omezovali politická práva jednotlivců či spolků.¹

Rozebereme-li si blíže obsah a znění vídeňské rezoluce, je zřejmé, že vycházela spíše z programu a taktiky umírněných, neboť orientovala sjednocující se proud dělnického hnutí na obnovu legální politické činnosti a k boji za dílčí politické požadavky včetně všeobecného volebního práva, ke kterému měli radikálové do té doby zásadní výhrady, i když uznávali již nutnost bojovat za sociální a hospodářské požadavky dělnictva. Radikálům však vycházela vídeňská rezoluce vstřícně tím, že korigovala jasné oportunistické iluze umírněných v otázce všeobecného volebního práva a parlamentarismu, neboť zdůrazňovala, že dílčí požadavky jsou jen prostředkem k dosažení konečného cíle, jímž byl socialismus, o jehož uskutečnění mělo dělnictvo usilovat všemi prostředky.

Nebyl tedy „vídeňský kompromis“ kompromisem mechanickým, ale konstruktivním. I když neodpovídal ještě na všechny sporné otázky a nerozváděl podrobněji všechny aktuální úkoly dělnického hnutí v Rakousku, paralyzoval vliv anarchismu, odváděl dělnictvo od jednostranné radikální taktiky i nejrozšřfěnějších chyb umírněných a tvořil ideový přechod od obecné formulace taktiky a programu Rovnosti k pevně stanovenému programu a nové taktice v českém a rakouském dělnickém hnutí, vypracovaným a schváleným na slučovacích sjezdech československé sociální demokracie v Brně a rakouské sociálně demokratické strany v Hainfeldu. Je možno souhlasit s V. Adlerem, který později napsal, že vídeňským shromážděním 3. dubna 1887 „bylo vytvořeno a přijato jádro budoucího programu strany a vyřízeny nejdůležitější sporné body. Nyní bylo možno přikročit k obnově organizace.“²

Přestože první ohlas vídeňské dohody sliboval brzké ukončení sjednocovacího procesu, nebylo úplné překonání rozkolu v celorakouském měřítku nikterak snadnou záležitostí. Jako v době rozkolu nebylo ani v průběhu jednání o programové a organizační sjednocení mezi umírněnými a radikály vážnějších sporů o konečném cíli dělnického hnutí, jímž byl socialismus. Klíčovou otázkou zůstávala sporná otázka taktiky a všeobecného volebního práva. Stanovit jednotnou, správnou a pro všechny závaznou taktiku vyžadovalo překonat v řadách umírněných ony oportunistické a reformistické tendence a mezi radikály ty vlivy anarchismu, které pronikly do dělnického hnutí v době rozkolu a z části se ještě udržovaly v myslích jednotlivců i v činnosti některých skupin. A to byl úkol nemalý.

Ihned po veřejném shromáždění dělnictva ve Vídni započala v rakouských i českých zemích velká politická kampaň za účelem sjednocení dělnického hnutí na základě „vídeňského kompromisu“.

Byla zahájena 11. dubna 1887 v Celovci jednáním V. Adlera se zástupci radikálů alpských zemí v čele s Johannem Rissmannem ze Štýrského Hradce, inklinujícím silně k anarchismu. Když skončily důvěrné porady, byla svolána veřejná schůze dělnictva, na které se projednávala a byla schválena rezoluce. Byla podobná vídeňské, ale lišila se v otázce všeobecného volebního práva, neboť radikálové je ještě rozhodně odmítali. Až na tuto otázku, jež zůstala nadále otevřena, se stanoviska radikálů v alpských zemích a Adlerovy „strany kompromisu“, jak byl sjednocovací směr ve Vídni nazýván, podstatně sblížila tak, že došlo k dohodě o společném postupu.³

Podobná jednání a schůze se konaly též na jiných místech v zemích rakouských, na Moravě a ve Slezsku i v severních Čechách.

Většina radikálů si v probíhajících diskusích o zásadách sjednocení uvědomovala dosud spíše tušený než uvědoměný rozdíl mezi socialismem a anarchismem a rozcházela se, ne sice lehce, ale přece jen definitivně se zjevnými anarchisty a těmi radikály, kteří dávali přednost anarchismu před sjednocením s umírněnými. Tu se také potvrdilo, že radikálové ve své většině nebyli anarchisty, přestože v některých otázkách podléhali vlivu anarchismu a dlouhou dobu spolupracovali s anarchisty.

Svědčí o tom sám V. Adler, který se nevyznačoval sympatiemi k radikální taktice, ale objektivně napsal ve svém jinak hodně subjektivně pojatém pojednání o sjednocení rakouského dělnického hnutí:

„Nejtěžším úkolem bylo najít pro politickou akci výraz, který by pro radikály neznamenal příkré odmítnutí jejich minulosti. Žádat od nich takové odvolání bylo také zcela zbytečné. Neboť v debatách oněch nekonečných nocí, které jsme vedli v malých zakouřených hospůdkách, se ukázalo, že u nejlepších radikálů byla jen zahalena, nikoli však opuštěna dobrá půda sociálně demokratické výchovy, marxistický základní názor. Bylo jen třeba jít zpět až na tuto společnou základnu a do jisté míry odstranit, co se na ní usadilo ze zmatených představ, taktických utopií, svůdcovských frází a z netrpělivosti vyrostlé živelné politiky, aby se opět našli.“⁴

S druhé strany potvrzuje tento fakt i mluvčí vídeňských anarchistů August Krčal, který ve svém příspěvku k dějinám dělnického hnutí v Rakousku praví:

„Jestliže dnes podrobíme radikální stranu, jak vypadala v r. 1883 bližšímu zkoumání, narazíme na celou řadu nejasností v chápání socialistických cílů a cest. Náběh, který radikální strana v oné době učinila, byl velmi slibný, přispěla k němu nemálo osobnost Peukertova... Peukert se hlásil k federalismu, propagoval propagandu činu. To vše byly důvody, které opravňují k závěru, že se strana pohybovala směrem k anarchismu. Přesto však se nazývala sociálně de-

mokratickou a v jejím programu, taktice i cílech převažovaly sociálně demokratické, komunistické požadavky... Nedostatek skutečné anarchistické propagandy a terorismus způsobily porážku anarchistických tendencí, anarchistického směru.“⁵

K porážce anarchismu v rakouském a českém dělnickém hnutí přispěly kromě nedostatku anarchistické propagandy a nezdaru extrémní sociálně revoluční taktiky též neúspěchy a krize sociálně revolučního a anarchistického hnutí v mezinárodním měřítku.

Postihly též sociálně revoluční a anarchistickou emigraci z Rakouska a českých zemí. V Londýně se změnil rozkol mezi stoupenci Mostovými a anarchistickou skupinou Autonomie v nesmiřitelné nepřátelství, podezírání a osočování vedoucích činitelů německy a česky mluvící anarchistické emigrace, mezi nimiž nechyběly ani osoby tajně spolupracující s policií, takže vliv Mostův i autorita Peukertova ztratily v rakouském i českém dělnickém hnutí bývalou přitažlivost. V Americe ukázaly krvavé události na Senném trhu v Chicagu 4. května 1886 a následující popravy nevinných předáků dělnického hnutí, kam vede zahrávání si s taktikou individuálního teroru a neodpovědné hlásání pseudorevolučních frází. Mnohé anarchistické organizace v USA se po těchto událostech rozpadly, socialisté si uvědomili nebezpečí anarchismu a hlavní socialistické organizace se tu rozhodly zbavit se jakéhokoli spojení s anarchisty.⁶

Krize v anarchistickém táboře německy a česky mluvící emigrace v Londýně a ve Spojených státech amerických byla součástí celkové krize anarchismu osmdesátých let. Anarchisté se distancovali od taktiky individuálního teroru, oddělili se od socialistického dělnického hnutí v bývalém sociálně revolučním hnutí a hledali východisko v nenásilném anarchistickém komunismu typu Kropotkinova a románském anarcho-syndikalismu, který s opuštěním taktiky individuálního teroru ztrácel jakoukoli revoluční tvářnost a měnil se v otevřeně oportunistický směr.⁷

Krize sociálně revolučního a izolace anarchistického hnutí v mezinárodním měřítku projevila se kladně i v Rakousku v definitivním rozchodu radikálů s anarchisty a spojení s umírněnými.

Rozchod radikálů s anarchisty a jednání o programové a organizační sjednocení probíhalo nejúspěšněji v českých zemích, obzvláště na Moravě a mezi českým dělnictvem, neboť zde byla půda pro sjednocení připravena působením Rovnosti a brněnských socialistů, k nimž se připojil bývalý radikál J. Hybeš.

Na rozdíl od brněnských socialistů, kteří zaujali k V. Adlerovi a vídeňské dohodě velmi zdrženlivé stanovisko, uvítal J. Hybeš dohodu mezi vídeňskými radikály a umírněnými, navázal úzký kontakt s V. Adlerem a dal všechny své síly do služeb sjednocení dělnického hnutí na základě vídeňské rezoluce.

Hned po vídeňské schůzi uveřejnil v *Hlasu lidu* obsáhlý článek, ve kterém uvítal sjednocení mezi umírněnými a radikály ve Vídni i přijatou rezoluci jako

základ přiměřené taktiky a nové dělnické strany v Rakousku. Konstatoval s potěšením, že k sjednocení se připojilo též dělnictvo ve Štýrsku a v Korutanech a že i na severní Moravě se ozvaly hlasy souhlasu. I když sjednocení českého dělnictva pokládal jen za otázku času, neboť rozkol mezi nimi byl téměř překonán, zdůrazňoval, že sjednocení ve Vídni a vídeňská rezoluce má velký význam i pro dělnictvo české národnosti, protože se znásobí jeho síly a možnosti, když se bude moci opřít a spojit s dělnictvem německé národnosti. „Československé dělnictvo,“ uzavíral svou úvahu, „potřebuje jen vzdát se své samostatné organizace, svých dosavadních stranických názorů a přestoupit do strany nové, do strany spojených soudruhů jazyka německého, přijmout organizaci a taktiku jejich též za svou...“. To znamená, že doporučoval vytvoření jednotné rakouské sociálně demokratické strany na taktických zásadách „vídeňského kompromisu“.⁸

Hybešův postoj ku sjednocení na základě vídeňské dohody a autorství výše uvedeného článku potvrzuje i dopis administrace **Hlasu lidu** anarchistovi Markovi do Paříže, který se dostal do rukou policie a uchoval se v opise pražského policejního ředitelství.

„Němečtí soudruzi,“ psalo se v něm mimo jiné, „se v poslední době téměř ve všech rakouských provinciích sjednotlili na základě vídeňského kompromisu. Pochopíte proto, jaká energie a síla se u nás vyvine. Šest brněnských Němců nedalo k němu svůj souhlas, nevyslovilo se ani pro něj, ani proti němu. Doufám však, že mocný proud je strhne s sebou, neboť touha po lepší užitečné činnosti je skutečně tak mocná, že jí dlouho nebude moci nikdo odolat. Při tom se nám, českým soudruhům, naskýtá příležitost, pokusit se učinit krok proti perzekuci v Praze... Tímto způsobem nemůžeme jít dále a proto pomýšlíme — abychom konečně skoncovali s tímto stavem (= perzekucí — F. J.) — rozpustit československou stranu a přistoupit všude veřejně k nové kompromisní straně a tak vytvořit s ostatními soudruhy v Rakousku novou socialistickou stranu... Abyste poznali stanovisko nové strany, pokusíme se vysvětlit taktiku kompromisu v příštím čísle. Podstata její je klást požadavky, které by pomáhaly straně v agitaci; strana by je však nepokládala za základ, na kterém by se mohla vyřešit sociální otázka...“⁹

Z Hybešova dopisu i dalších článků uveřejněných v **Hlasu lidu** vyplývá, že k rozhodnutí opustit starou taktiku a pracovat pro nový směr v dělnickém hnutí přiměla jej řada okolností: perzekuce dělnického hnutí, neúspěchy radikální taktiky, škodlivost rozkolu a poznání, že jediná cesta z krize, ve které se ocitlo naše dělnické hnutí, povede přes obnovu legální politické činnosti a nabytí základních demokratických práv, aniž by se v nich spatřovaly konečné cíle dělnického hnutí.¹⁰

O svatodušních svátcích 28. až 30. května 1887 zúčastnil se Hybeš jednání představitelů brněnského dělnického hnutí s delegací vídeňského dělnictva, vedenou V. Adlerem, která se konala u příležitosti oslav založení brněnského Dělnického vzdělávacího spolku v Brně a ve Skalném mlýně u Machochy. Zatím co

brněňští socialisté nezměnili svůj rezervovaný postoj k V. Adlerovi a sjednoceným vídeňským socialistům, podnikl Hybeš s V. Adlerem agitační cestu na severní Moravu.¹¹

Spolu s V. Adlerem a J. Rissmannem vystoupil na veřejných dělnických schůzích ve Šternberku, Šumperku a Moravském Berouně. Projednávaly se na nich politické požadavky, obsažené ve vídeňské rezoluci. Dohoda s V. Adlerem však nebyla překážkou jeho spolupráce s brněňskými socialisty. V součinnosti s nimi zúčastnil se dalších schůzí a veřejných shromáždění dělnictva v Prostějově, Moravském Berouně, Budišově, Brně aj., na nichž se projednávaly zhruba tytéž požadavky.¹²

Jak potvrzují souhlasné zprávy dělnického tisku a policejní relace, vyslovovala se na těchto schůzích valná většina dělnictva pro sjednocení na základě požadavků, obsažených ve vídeňské rezoluci. Jen část radikálů měla ještě jisté výhrady k všeobecnému volebnímu právu, což se projevilo v tom, že tam, kde bylo dělnictvo většinou radikální, byl v přijatých rezolucích, podobně jako v Celovci, vypuštěn požadavek všeobecného volebního práva.¹³

J. Hybeš souhlasil na schůzích v Šumperku a v Prostějově v otázce všobecného volebního práva s radikály. Nečinil tak pravděpodobně již z důvodů zásadních, ale taktických. Na veřejné schůzi v Brně 1. srpna 1887 vyslovil totiž souhlas se všeobecným volebním právem a svůj postoj v této otázce zdůvodnil pod pseudonymem J. Volný v *Rovnosti*, kde prohlásil, že má-li sjednocená strana přejít k legální politické činnosti, nemůže se zříkat ani všeobecného volebního práva.¹⁴

Hybešova argumentace v této otázce byla spíše praktické, než teoretické povahy, stejně jako jeho aktivita ve sjednocovacím procesu. Ale měla přesto, nebo snad právě proto, úspěch. V létě r. 1887 byly politické a taktické rozpory v českém dělnickém hnutí v zásadě překonány. O podružnějších otázkách se ještě jednalo.

A tu se pokusili v poslední chvíli odvrátit české radikály od sjednocení s umírněnými radikálové v zahraničí, plující ve vodách anarchismu.

Zaslali redakci *Hlasu lidu* dopis z Paříže, ve kterém rozhodně zamítali boj dělnictva za politické požadavky a všeobecné volební právo, stavěli se proti centralismu a autoritě ve straně a dovolávali se v duchu anarchismu neomezené svobody, demokracie a volnosti v jednání i myšlení každého jednotlivce. Smyslem dopisu, jehož hlavní myšlenky byly uveřejněny v *Hlasu lidu*, nebylo nic jiného, než odvrátit radikální dělnictvo od nové taktiky, sjednocení s umírněnými a vypracování společného programu, který by vycházel ze zásad socialismu, odpovídal podmínkám vývoje dělnického hnutí v našich zemích a byl nepřímou namířen proti anarchismu.¹⁵

J. Hybeš prohlédl záměry pisatelů a odmítl jejich návrhy, přestože jim byl částečně zavázán za podporu listu. Učinil tak v článku nazvaném *Naše odpověď soudruhům pařížským*.

Nepolemizoval s nimi, ale věcně vyvracel jejich anarchistické argumenty. V duchu demokratického centralismu vyjádřil ochotu ponechat každému členu strany volnost v agitaci a jednání, ovšem v rámci společného programu a jednotné organizace. Rozhodně však odmítal přijmout negativní stanovisko k jednotnému programu a pevné organizaci strany, protože si dobře uvědomoval, že právě na nich závisí stav i budoucnost dělnického hnutí. Znovu a rozhodně se vyslovil pro změnu dosavadní taktiky radikálů, a sice v tom smyslu, aby dělnická třída usilovala o dobytí politických práv a zúčastnila se politického boje proti kapitalismu a za vybudování socialismu. Nejen prakticky, ale též teoreticky se rozcházel s návrhy a taktikou pařížských anarchistů.¹⁶

Stanovisko českých anarchistů v cizině sdílela jen malá část dělnictva v severních Čechách, která inklinovala k anarchismu. Naprostá většina českých radikálů následovala Hybeše, rozešla se s anarchisty a přispěla rozhodujícím způsobem ke konečnému sjednocení českého dělnického hnutí.

Všechny okolnosti ukazují na to, že vedoucí činitelé českého dělnického hnutí počítali s obnovením jednoty v rámci mezinárodní rakouské sociálně demokratické strany. Ale té se přes všechnu snahu a proti všem optimistickým předpokladům ještě nepodařilo dosáhnout. Bránil tomu nikoli nacionalismus českého socialistického dělnictva, ale složitější vývoj sjednocovacího procesu mezi německy mluvícím dělnictvem v Rakousku.

Většina radikálů ve Vídni a v alpských zemích se připojila k uzavřené dohodě, ale část z nich setrvala na odmítavém stanovisku k všeobecnému volebnímu právu a politickému boji dělnické třídy. Vlivem J. Rissmanna a některých jeho stoupenců, kteří nepřerušili spojení se zahraničními anarchisty, došlo v květnu r. 1887 mezi štyrskohradeckými a vídeňskými radikály k roztržce. Větší část z nich pokračovala ve spolupráci s umírněnými a V. Adlerem na sjednocení dělnického hnutí v Rakousku, menšina, vedená J. Rissmannem a A. Krčalem, se postavila proti sjednocení na základě vídeňského kompromisu a přecházela na anarchistické stanovisko, podobné londýnské skupině Autonomie. Tak se v rakouském dělnickém hnutí vytvářela proti sjednocovacímu proudu anarchistická skupina tzv. nezávislých socialistů, kteří se později postavili proti hainfeldskému programu.¹⁷

Neméně obtížným úkolem se ukázalo být získat pro úplné sjednocení všechny umírněné socialisty. Jen se sebezapřením spolupracoval s V. Adlerem vůdce vídeňských umírněných socialistů J. Bardorf, který mu vytýkal, že příliš ustupuje radikálům a zatlačuje do pozadí zasloužilé umírněné socialisty.¹⁸ Adlerovi se nepodařilo získat ani jednoznačnou podporu brněnských umírněných, jak bylo již uvedeno. Brněnští socialisté zaujali k dohodě radikálů a umírněných ve Vídni neutrální stanovisko a nezměnili je ani po poradách s vídeňskými socialisty a V. Adlerem v Brně o svatodušních svátcích.¹⁹ Jejich rezervovaný postoj k sjednocení na základě „vídeňského kompromisu“ nebyl způsoben zásadními rozpory,

neboť spolupracovali s J. Hybešem na sjednocení dělnického hnutí na Moravě v podstatě na týchž základech, ale nedůvěrou k osobě a záměrům V. Adlera, jakož i důvodnými obavami, že sjednocením rakouské sociálně demokratické strany pod vedením vídeňského dělnického hnutí a V. Adlera ztratí to vedoucí postavení, které získali v době rozkolu a první fáze sjednocení.

Umírnění sice nebyli nuceni vzdávat se svého základního taktického východiska, protože objektivní situace i zájem dělnického hnutí si přímo vyžadovaly rozšířit legální možnosti dělnické třídy a houževnatěji bojovat za dílčí politické a hospodářské požadavky, ale novou taktiku nebylo možno stanovit a pevného sjednocení nebylo lze dosáhnout bez překonání těch oportunistických tendencí, jež se v jejich řadách projevíly v době rozkolu, a bez uznání rovnocennosti radikálů.

„Pro umírněné bylo neobyčejně těžké zvyknout si na myšlenku, že radikálové, bojující s nimi již po celá léta, učinili vše, co se jim zdálo tak hrozně protismyslné a straně škodlivé, z dobré vůle, a že zvláště ve svém celku nejsou odpovídní za násilné činy jednotlivých individuí, jejichž odsouzení nebyli ochotni pokládat za svou povinnost. V boji s radikály vyvinul se u umírněných poněkud šosácký odpor k jakémukoli druhu a formě násilí a přehnaná záliba pro to, co se tehdy nazývalo ‚zákonitou cestou‘.“²⁰

Překonat oportunistické tendence v řadách umírněných nebylo o nic snazší než vypořádat se s vlivy anarchismu v radikálním hnutí. V jistém slova smyslu to byl úkol obtížnější. Anarchismus se totiž v konfrontaci s objektivní situací jasně odhalil a prakticky i teoreticky se odlišil od socialistického dělnického hnutí. Naproti tomu oportunismus byl zdánlivě potvrzován objektivní situací a skrýval se ještě dlouhou dobu v hávu marxistických pouček a socialistických teorií.

K částečnému překonání oportunistických a reformistických ilusí přispěla v procesu sjednocení ideologická diskuse o některých otázkách lassallovství, na kterou upozornil v poslední době I. Dubský.²¹ Zaslouží si však i naší pozornosti, a to ze dvou důvodů. Jednak proto, že to byla první diskuse o lassallovství, vedená v Rakousku od počátku socialistického dělnického hnutí, jednak proto, že některé myšlenky lassallovství přispívaly ke vzniku oportunistických tendencí mezi umírněnými.

Diskusi vyvolal Heinrich Mandl svým pojednáním o železném zákonu mzdovém v listu *Gleichheit*. Odvolává se na Marxovy spisy o práci a hodnotě, ukázal na neudržitelnost Lassalova železného zákona mzdového, který vedl ve svých důsledcích k podceňování hospodářských bojů dělnictva a odborových organizací a k přeceňování všeobecného volebního práva.²²

Proti vývodům Mandlovým, které nebyly bez nedostatků, se ozvaly hlasy nesusouhlasu. A tu se zapojil do diskuse K. Kautsky, který na základě studia Marxova Kapitálu, jímž se v té době zabýval, dospěl k jednoznačnému závěru, že

„z Lassalova ‚železného zákona‘ mnoho nezůstalo“, protože „jeho tvrzení jsou nepřesná a jeho zdůvodnění mylná“.²³

K otázce železného zákona mzdového se vrátila ještě jednou na základě pojednání orgánu německé sociálně demokratické strany *Der Sozialdemokrat* o reakční mase brněnská *Arbeiterstimme*.

Proti tvrzení Lassalovu, že buržoazie je jedinou reakční masou, dokazoval článek v *Arbeiterstimme*, že v situaci, kdy v Německu a Rakousku existují ještě četné přežitky feudalismu, by nebylo správné stavět se k buržoazii jako celku sektářsky. Buržoazie sama není totiž jednotná, ale je sociálně i politicky diferencovaná a proletariát může využít v ní vznikajících rozporů k spojenectví v dílčích otázkách. Doslovné uplatnění železného zákona mzdového by vedlo ke zavržení boje dělnictva za zvýšení mezd a zlepšení životních podmínek v rámci kapitalismu.²⁴

Diskuse o železném zákonu mzdovém a reakční mase přispěla po stránce teoretické k vyvrácení některých vžitých lassallovských pouček a hlubšímu pochopení úkolů dělnické třídy, ale politické závěry praktické povahy v našem dělnickém hnutí z ní, jak se zdá, nevyplývaly. Železný zákon mzdový byl u nás tradován teoreticky a učení o reakční mase se v našem dělnickém hnutí uplatňovalo spontánně ještě dlouho v sektářském nebo nediferencovaném postoji k buržoazii i ostatním vrstvám obyvatelstva, obzvláště rolnictvu.

Snad ještě více než diskuse o některých otázkách Lassalova učení působil na překonání njezjevnějších oportunistických tendencí a také ovšem vlivu anarchismu vývoj německé sociální demokracie, jejíž vedení vedlo za pomoci Marxovy a pak hlavně Engelsovy po celá osmdesátá léta tuhý boj na dvě fronty: proti anarchismu zleva a oportunismu a reformismu zprava. Tento zápas vyvrcholil na sjezdu německé sociálně demokratické strany v St. Gallen ve Švýcarsku 2. až 6. října 1887.

Na sjezdu byly definitivně odmítnuty anarchistické pseudorevoluční fráze Mostovy skupiny. Přijatá rezoluce prohlašovala anarchismus za protisocialistický, odmítala anarchistické teorie jako neslučitelné se socialistickým požadavkem zespolečenštění výrobních prostředků a společenským řízením výroby a zejména zavrhovala taktiku individuálního teroru. Zároveň byly kritizovány oportunistické a kompromisnické sklony mnoha maloburžoazně smýšlejících představitelů strany i postoj většiny členů parlamentní frakce v některých případech jednání říšské rady (sociální reformy, koloniální politika ap.).

Delegáti se na sjezdu rozhodně postavili proti přečeňování parlamentarismu, voleb a dohod s buržoazními stranami a vládou. Rezoluce sjezdu o parlamentní činnosti pravila, že strana jako dosud bude klást hlavní důraz na kritickou a agitáční činnost v parlamentu a bude v něm rozvíjet pozitivní práci jen tehdy. „nevzniknou-li z ní žádné pochybnosti a iluze o třídním postavení dělnictva v politickém i ekonomickém směru“. Co se týče účasti ve volbách, prohlásil A. Bebel,

že straně neškodí zúčastnit se voleb, avšak nebezpečí začíná tehdy, přeceňuje-li se parlamentarismus a sjednávají-li se kompromisy.

Sjezd zásadně schválil dosavadní taktiku německé sociální demokracie, odmítl kompromisy a parlamentní iluze, potvrdil revoluční stanovisko většiny strany v poměru k pruskoněmeckému státu a kapitalistické společnosti a rozdrtil pravicové křídlo v parlamentní frakci. Nedospěl však k jasnému závěru v otázce dílčího revolučního cíle, jež se vynořila v diskusi.²⁵

Dělnické hnutí v Rakousku bylo seznámeno s průběhem a výsledky sanktgallenského sjezdu německé sociálně demokratické strany dvěma obsáhlými články ve vídeňské *Gleichheit*. První podrobně informoval o jednání sjezdu, druhý je komentoval a hodnotil.

Sjezd dokázal, psal autor druhého pojednání, jímž byl nejspíše sám V. Adler, který se zúčastnil sjezdu místo původně navrhovaných brněnských socialistů,²⁶ že německá sociálně demokratická strana a německé dělnické hnutí zůstaly přes všechnu perzekuci nezlomeny a naopak se upevnily. Zabýval se pak podrobně základními otázkami jednání sjezdu, jež byly aktuální též z hlediska stavu a vývoje rakouského dělnického hnutí.

Co se týče všeobecného volebního práva a parlamentarismu, zdůraznil přesvědčení sjezdu, že pro stranu má cenu jen „agitační a kritická stránka“ parlamentní činnosti. Jednomyslné přijetí rezoluce v této věci potvrdilo, že v německé sociálně demokratické straně zmizel i poslední zbytek přeceňování všeobecného volebního práva a parlamentarismu. „Tato strana,“ psal maje zřejmě na zřeteli i rakouské poměry, „není parlamentní stranou v tom smyslu jako buržoazní strany. Pro ty je parlament a jejich význam v něm cílem, kterému slouží stranická agitace jako prostředek. Pro sociální demokracii jsou parlament a volby prostředkem, rozšíření jejich zásad nejbližším cílem. Svých konečných cílů nedosáhne strana parlamentní cestou.“²⁷

Z hlediska situace v rakouském dělnickém hnutí hodnotil vysoce kladně i usnesení německé sociálně demokratické strany o anarchismu, které se vyznačovalo zásadním odmítnutím anarchistické ideologie a taktiky, ale soudružským vztahem k těm, kdož jí jen dočasně podlehli.

„Je přirozené,“ psal, „že sociální demokraté se musí chovat k anarchistům, pokud bojují jako oni sami proti nynějšímu společenskému řádu a usilují o jeho další vývoj a přeměnu sympaticky. Avšak právě proto bylo nutno vyjasnit velké rozdíly, které existují v pojetí teorie a taktiky. To se stalo, jak v referátu Liebknechtově, tak také v rezoluci naprosto klidným a důstojným způsobem...“²⁸

Na rozdíl od dřívějšího jednostranného přeceňování či zavrhování taktiky umírněných a radikálů, obvyklého v době vnitřních sporů a rozkolu, provedl autor na základě jednání a usnesení sjezdu v St. Gallen celkem objektivní kritiku chyb umírněných i vlivu anarchismu a vybral vše cenné, co mohlo sloužit dělnickému hnutí. Sjezd německé sociální demokracie v St. Gallen tedy pomáhal

i v rakouském dělnickém hnutí překonat pozůstatky nejzjevnějších oportunistických a anarchistických tendencí, sjednotit rozdílná ideologická a taktická hlediska a připravit programové sjednocení v duchu marxismu.

Jelikož sjednocení rakouského dělnického hnutí naráželo na potíže a naděje na brzké svolání sjednocovacího sjezdu rakouské sociálně demokratické strany se rozplynula, bylo rozhodnuto koncem léta r. 1887 svolat slučovací sjezd československé sociální demokracie, který by sjednotil české dělnické hnutí.

Příprava a svolání sjezdu byly svěřeny brněnským socialistům a J. Hybešovi, kterým se tak dostalo zaslouženého uznání za dosavadní úsilí a zásluhy při překonání rozkolu a sjednocení českého dělnického hnutí. V článku uveřejněném v prostějovském listu *Hlas lidu* navrhl autor kryjící se šifrou A.Y.Z., aby se sjezd konal o vánocích v Brně a aby byl pro něj vypracován program, vycházející ze zásad „vídeňského kompromisu“.²⁹

Sjezd dělnictva československého, jak byl nazýván, konal se 25. a 26. prosince 1887 v Lužánkách v Brně jako veřejná schůze pozvaných delegátů. Byl úředně povolen. Předsedali mu Adolf Kľofáč z Brna, Richard Zahálka z Prostějova a Jan Ondra ze Štýrského Hradce. Zapisovali Ignác Kubeš z Brna, Ferdinand Tyll z Vyškova a Jan Vurstial z Prahy. Zahájení se zúčastnilo 57 delegátů a jejich počet vzrostl na 73. Sjezd jednal o postavení dělnictva, o národnostní otázce a o programu strany.

Nejdůležitějším bodem pořadu brněnského sjezdu bylo jednání o stanovisku českého dělnictva k národnostní otázce a o schválení programu československé sociální demokracie.

Zařazení národnostní otázky jako samostatného bodu jednání brněnského dělnického sjezdu je samo o sobě důkazem, jak vážně se vedoucí činitelé sjednocující se československé sociální demokracie zamýšleli nad národnostní otázkou a jejím významem v boji dělnické třídy za politické a hospodářské osvobození českého národa.

Projev Adolfa Buriana o národnostní otázce svědčil, že naše dělnictvo se stavělo proti panujícímu národnostnímu útisku, ale na rozdíl od buržoazie stálo na stanovisku internacionálním. Návrh na řešení národnostní otázky zavedením umělého světového jazyka však svědčil o nepochopení národnostní problematiky a teorie.

Hybešova rezoluce o národnostní otázce byla nejobsáhlejším pojednáním o tomto závažném problému ze všech prvních dělnických sjezdů v českých zemích i v ostatním Rakousku. Vycházela z proletářského internacionalismu a hájila právo národů na svobodu a rovnoprávnost. Zdůrazňovala při tom, že jedinou stranou, která může vyřešit národnostní otázku je strana sociálně demokratická a v českých podmínkách naše dělnická třída, nikoli buržoazie. Cestu k vyřešení národnostní otázky viděla v právu lidu na sebeurčení, jímž nelze podle mého názoru chápat právo národů na sebeurčení, ale politickou a sociální rovnopráv-

nost lidu, která byla podle rezoluce nezbytným předpokladem úspěšného vyřešení národnostní otázky. Nedostatkem rezoluce bylo nemarxistické ztotožnění národa s kmenem, zúžení národnostní otázky na otázku jazykovou a falešný předpoklad, že národnostní otázka se automaticky vyřeší s vyřešením otázky sociální.

Toho všeho si byl patrně vědom Jan Šverma, když napsal o jednání brněnského sjezdu o národnostní otázce: „V tomto projevu si české dělnictvo po prvé počíná uvědomovat velkou úlohu, kterou má hrát v osvobozovacím boji českého národa. Prohlašuje, že jediná česká dělnická třída může vést boj za rovnoprávnost českého národa. A přece ani po tomto smělém náběhu nedává brněnská rezoluce žádného skutečného řešení národnostní otázky.“³⁰

Nový program československé sociální demokracie vypracoval, zdůvodnil a předložil sjezdu J. Hybeš. Jak vysvítá z jeho projevu, byl vypracován po stránce formální samostatně, a to tak, aby přímo nenavazoval na žádný ze starých programů a nestal se tak předmětem nových rozporů mezi bývalými umírněnými a radikály. Obsahově však navazoval, jak prozrazuje celková koncepce jeho cílů, taktiky i přímých požadavků, na vídeňskou rezoluci z roku 1887, což potvrzuje i výzva ke svolání sjezdu.³¹ V některých úvodních formulacích se ozývá jistý ohlas gothajského programu, dosud platného v německé sociálně demokratické straně, jak ukázal v poslední době I. Dubský.³²

Jako cíl dělnického hnutí a sociálně demokratické strany stanovil brněnský program zřízení socialistické společnosti založené na společném vlastnictví výrobních prostředků. Zdůraznil při tom, že přeměnu kapitalistické společnosti v společnost socialistickou může provést jen uvědomělá dělnická třída, vedená politicky vyspělou dělnickou stranou. S ohledem na část radikálů v severních Čechách, kteří se ještě nerozhodli pro sjednocení s umírněnými, ale byli ochotni spolupracovat se sjednocenou dělnickou stranou, byla vložena do programu zdánlivě protismyslná pasáž, že kdyby se vedle sociálně demokratické strany utvořila nějaká strana jiná a domáhala se společného cíle, nebude jí sociální demokracie činit žádné překážky, ale nebude na sebe brát ani zodpovědnost za její činy.³³

Co se týče taktiky, položil brněnský program důraz na vytvoření veřejné politické organizace strany, obnovu všestranné legální činnosti a rozvinutí propagandy a agitace všeho druhu, aby se mohlo zvýšit socialistické uvědomění dělnictva a vytvořily se podmínky pro přeměnu sociální demokracie v masovou politickou stranu.

Proto se omezil v podstatě na tytéž požadavky jako vídeňská rezoluce: odstranění všech zákonů omezujících svobodu tiskovou, shromažďovací, spolčovací a koaliční, zavedení všeobecného volebního práva, vydání zákona proti porušování politických práv občanů státními úředníky. Navíc žádal vyhlášení náboženství za věc soukromou a v oblasti hospodářské zákonnou ochranu dělnictva proti nadměrnému vykořisťování. Přesnější vymezení ochranného zákonodárství přenechával sjezdu rakouské sociálně demokratické strany.

Po stránce organizační navazoval brněnský program a sjezdové jednání na program a sjezd břevnovský. Obnovoval totiž organizaci československé sociálně demokratické strany. Nebyl však ani nacionalistický, ani separatistický. Odrážel spíše daný stav vývoje dělnického hnutí. Prohlášením brněnského programu za dočasný — měl platit do té doby, než se sejde slučovací sjezd rakouské sociálně demokratické strany — vyslovil se sjezd českého dělnictva pro jednotu a spolupráci dělnictva v Rakousku bez rozdílu národnosti v rámci jednotné rakouské sociálně demokratické strany.³⁴

Až na nepřesnost některých formulací, všeobecnost textu a drobné nejasnosti, jež byly způsobeny nízkou teoretickou úrovní hnutí, nevyřešenými problémy a trvající perzekucí, byl brněnský program dobrým základem sjednocení. Vytyčoval revoluční směr našemu dělnickému hnutí, stanovil správnou taktiku a vyhlásil potřebné dílčí požadavky, aniž by dogmaticky svazoval ruče v dalším vývoji. Proti jeho přijetí vystoupil otevřeně jen bývalý vůdce umírněných socialistů české národnosti v Brně Adolf Burian, který žádal jeho přepracování a sloučení s brněnským programem rakouské sociální demokracie z r. 1882. Byl však přehlasován a podrobil se rozhodnutí zdrcující většiny, již byl Hybešem vypracovaný program schválen.

Jeho přijetí znamenalo úplný rozchod našeho dělnického hnutí s radikální taktikou a sjednocení na nových, v podstatě marxistických základech. Tak jej hodnotil i Jan Šverma, když napsal: „Brněnský dělnický sjezd přinesl nejenom sjednocení dělnického hnutí, ale co více — sjednotil dělnické hnutí na hlavních zásadách marxismu.“³⁵

Jednání a usnesení brněnského sjezdu bylo přijato českým dělnictvem velmi příznivě. Svědčí o tom souhlasné telegramy, pozdravné projevy i sám vývoj dělnického hnutí. Jak přípravy, tak jednání a posléze i výsledky sjezdu byly prováděny zvýšenou aktivitou socialistického dělnictva. Oživala činnost schůzová, množil se počet veřejných shromáždění dělnictva, byly zakládány nové nebo obnovovány staré dělnické spolky, sbíraly se příspěvky na vydávání brožur a marxistických publikací, jak doporučoval brněnský sjezd, započala vlna nových stávek a hospodářských bojů proletariátu. Je proto možno říci, že již v této době se nejen připravoval, ale také začínal onen mohutný nástup dělnického hnutí v českých zemích, který tolik překvapil neinformovanou veřejnost 1. května 1890.

Sjednocení českého dělnictva a přijetí brněnského programu nemělo za následek uvolnění spolupráce mezi socialisty české a německé národnosti. Působilo spíše jako urychlující a usměrňující faktor při překonání ještě trvajících rozporů a sjednocení všeho rakouského dělnického hnutí.

Spory mezi umírněnými a radikály v rakouském dělnickém hnutí ustoupily sice do pozadí, avšak všechny diference nebyly ještě překonány. Byly vyvolávány nedostatkem jednotného vedení, rozšířením partikularismu v době rozkolu a spory o vedení sjednocující se sociální demokracie.

„Vážnější zásadní rozdíly ve Vídni jsem dosud neshledal,“ psal r. 1888 B. Engelsovi K. Kautsky, když přijel po delší době do Vídně, „ale nenašel také mnoho jasnosti v zásadních otázkách. Co nyní hrozí rozložit stranu, je lokální žárlivost. Vídeň a Brno se perou o vedení ve straně. Pokud jsem viděl, rozpadá se strana na tři skupiny: českou, německou v alpských zemích a moravskone-meckou. Uvnitř těchto skupin jsou též velké diference. Innsbruck nechtějí např. ani slyšet o Vídeňanech a přísahají na Brňany. V Teplicích a na severní Moravě, jakož i ve Slezsku, se zdá, že je silnější vliv Vídeňanů než Brňanů. Zásadní rozdíl mezi lidmi kolem Volksfreundu a Gleichheit jsem však nenašel.“³⁶

I když podle svědectví Kautského nebylo v rakouském dělnickém hnutí zásadních diferencí, vznikly mezi brněnskými a vídeňskými socialisty neshody, jež se vymykaly z rámce lokální rivality a měly závažnější povahu. Týkaly se programu a způsobu sjednocení rakouské sociální demokracie, o němž bylo dosaženo zásadní dohody již v létě r. 1888.

Aby se vyhnul potížím při schvalování závazného programu, vystoupil V. Adler a jeho vídeňští stoupenci s názorem, aby se rakouské dělnictvo sjednotilo jen po stránce organizační, kdežto program si mělo zvolit dělnictvo v jednotlivých oblastech podle místních podmínek. Brněnští socialisté tento návrh odmítli, protože podobný postup by vedl nikoli k trvalému sjednocení, ale k novým sporům a anarchii ve straně. Žádali rozhodně, aby se rakouská sociálně demokratická strana sjednotila na základě přesně formulovaného programu a navrhli, aby se jeho základem stal program přijatý na brněnském sjezdu československé sociální demokracie r. 1887. Obrátili se se svým stanoviskem na K. Kautského, který jim oznámil, aby na něm trvali.³⁷

Principiálnější stanovisko brněnských nakonec zvítězilo, když se na jejich stranu postavili v otázce sociálního zákonodárství též sociální demokraté v Liberci a v Krnově.³⁸

Vypracováním nového programu, nazvaného s ohledem na radikály „Zásadní prohlášení“, byl pověřen V. Adler. Konzultoval jej s brněnskými socialisty a K. Kautským, který pobýval v té době ve Vídni.³⁹

Ideovým základem „Zásadního prohlášení“ se stal brněnský program československé sociálně demokratické strany z r. 1887, ale při jeho stylizaci se přihlíželo, jak ukazují některé shodné myšlenky a formulace, též k vídeňské rezoluci z 3. dubna 1887 a brněnskému programu rakouské sociální demokracie z r. 1882.⁴⁰

Slučovací sjezd rakouské sociálně demokratické strany se konal v dolnorakouském městečku Hainfeldu 30. prosince 1888 až 1. ledna 1889. Zúčastnilo se ho 70 delegátů s právem hlasovacím a 40 hostí: Mezi nimi byli též poslanec německé sociálně demokratické strany Ignaz Auer a Karl Kautsky. Dělnictvo z českých zemí bylo zastoupeno 21 delegáty české i německé národnosti.

Z bohatého programu bylo pro sjednocení nejdůležitější jednání o „Zásadním

prohlášení“, programu rakouské sociálně demokratické strany, o kterém referoval vídeňský delegát Rudolf Pokorný.

Podobně jako brněnský, ale daleko přesněji, podrobněji a konkrétněji formuloval a zdůvodňoval hainfeldský program revoluční cíle, taktiku i přímé požadavky dělnictva v Rakousku.

Za cíl dělnického hnutí vyhlásil přeměnu soukromého vlastnictví výrobních prostředků, ve kterém spatřoval vlastní příčiny ekonomické závislosti, politické bezprávnosti a duševní zaostalosti proletariátu i stoupajícího zbídačování širokých lidových vrstev, ve společenské všelidové vlastnictví. Tuto revoluční přeměnu výrobního způsobu pokládal za hlavní podmínku osvobození proletariátu a historickou nutnost, již je schopna uskutečnit jen třídně uvědomělá a v politickou stranu organizovaná dělnická třída.

„Proletariát politicky organizovat, naplňovat jej vědomím jeho postavení a úlohy, jej duševně a fyzicky bojeschopným udržet a učinit,“ tak zněl hlavní úkol a taktická směrnice sociálně demokratické strany Rakouska, která prohlašovala, že bude o jejich provedení usilovat „všemi účelnými a přirozenému právnímu vědomí lidu odpovídajícími prostředky“. Jinak se měla taktika strany řídit podle situace a chování protivníků.

V té části, která se zabývala bezprostředními úkoly a dílčími požadavky, zdůrazňoval program, že strana, „aniž by se nějak klamala o ceně parlamentarismu, formy to moderního třídního panství, bude se domáhat všeobecného volebního práva do všech zastupitelských sborů s poskytováním diet jakožto jednoho z nejdůležitějších prostředků agitačních a organizačních“, svobody spolčovací, shromažďovací, koaliční a tiskové, jakož i jiných politických a hospodářských požadavků, jež byly podrobně vypočteny v rezolucích o politických právech a sociálním zákonodárství.⁴¹

Hainfeldský program správně formuloval cíle, taktiku i hlavní úkoly dělnického hnutí v Rakousku. Ty vycházely v podstatě z ideologie a taktiky umírněných, jak byly formulovány v marxistickém programu brněnském z r. 1882. Ale oportunistické výstřelky umírněných v otázce všeobecného volebního práva, parlamentarismu a reforem byly korigovány podle zásad obsažených ve vídeňské dohodě a brněnském programu z r. 1887. Největší přínos nového programu byl v tom, že zažehnal s konečnou platností nebezpečí anarchismu v rakouském dělnickém hnutí, skoncoval s radikální taktikou a opravil zjevné oportunistické chyby umírněných. Celkovou svou koncepcí i formulací přiváděl naše dělnické hnutí na půdu skutečného marxismu.

Nebyl však ani bez nedostatků. Vyzvedl internacionálnost rakouské sociálně demokratické strany a odsoudil veškerá privilegia národní, rodová a majetková, ale vyhnul se řešení národnostní otázky, která byla palčivým problémem v Rakousku a stávala se stále více aktuální i v samém dělnickém hnutí, jak v něm rostl počet a stoupal význam dělnictva rozličných národností. Ponechával stranou

důležitou otázku spojenců dělnické třídy, zvláště otázku rolnickou. Snad největším nedostatkem jeho bylo, že, i když vytyčil nutnost odstranění kapitalistické společnosti, neujasnil otázku přechodu od kapitalismu k socialismu, jež byla jednou z hlavních příčin vedoucích k vnitřním sporům a rozkolu mezi umírněnými a radikály.

Ta byla v hainfeldském programu překlenuta obecnou formulí, vtělenou Kautským již do brněnského programu rakouské sociální demokracie z r. 1882, že strana bude usilovat o realizaci svého programu „všemi účelnými a přirozenému právnímu vědomí lidu odpovídajícími prostředky“. Tato formulace ulehčila sice překlenutí rozporů mezi umírněnými a radikály, ale forma revolučního převzetí politické moci dělnickou třídou (diktatura proletariátu) zůstala v rakouském dělnickém hnutí otevřeným ideologickým problémem. Ten sice nevedl k novým rozporům, ale objektivně umožňoval v této principiální otázce pronikání nových oportunistických a reformistických tendencí do řad dělnického hnutí v českých zemích i v ostatním Rakousku, jak se ukázalo již v devadesátých letech minulého století.

Nový program byl přijat zdrcující většinou přítomných delegátů. Proti němu hlasovala jen malá skupinka tří anarchistů v čele s J. Rissmannem, který vystoupil proti sjednocení na bazi hainfeldského programu a opustil sjezdové jednání.

Přijetím programu stal se hainfeldský sjezd významným mezníkem ve vývoji rakouského i českého dělnického hnutí, které se s ním ztotožnilo. Ukončil s definitivní platností období vnitřních sporů a sjednotil rakouské i české dělnické hnutí v jednotné rakouské sociálně demokratické straně na marxistickém základě. Tím vytvořil předpoklady k překonání ještě trvajících perzekuce a dalšímu vzestupu dělnického hnutí v Rakousku. Pro výše uvedené nedostatky nezabránil však zcela pronikání nových oportunistických, reformistických a nacionalistických tendencí do rakouské i československé sociálně demokratické strany v době jejich masového rozvoje koncem 19. a počátkem 20. století.